

ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА І КУЛЬТУРИ

УДК 78.071.1(438)(092):[783.9:82.08]

DOI <https://doi.org/10.31723/2524-0447-2024-41-1>

Олена Миколаївна Батовська

ORCID: 0000-0002-1435-1245

доктор мистецтвознавства,

професор кафедри хорового та оперно-симфонічного диригування

Харківського національного університету мистецтв

імені І. П. Котляревського

bathelen@ukr.net

В'ячеслав Геннадійович Бойко

ORCID: 0000-0003-1020-6937

кандидат мистецтвознавства, доцент,

завідувач кафедри хорового диригування та академічного співу

Харківської державної академії культури

Slava.regent@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ТЕКстової ОСНОВИ І МУЗИЧНОЇ ЛЕКСИКИ «STABAT MATER» К. ШИМАНОВСЬКОГО

Мета дослідження: аналіз взаємодії текстової основи та музичної лексики з метою виявлення особливостей музичної мови та інтерпретації релігійного тексту у кантаті К. Шимановського «Stabat Mater». **Методологія дослідження.** Для досягнення мети дослідження було використано текстологічний аналіз при детальному вивченні тексту кантати, його структури, тематики та образності, порівнянні тексту з оригіналом (латинською мовою) та перекладами, виявленні ключових образів, мотивів та символів. З метою виявлення форми кантати, її частин, принципів побудови, характерних гармонійних оборотів, ладових забарвлень, дисонансів та їхньої ролі в передачі змісту, мелодичних формул, інтонаційних моделей, їхньої ролі в передачі емоційного стану, ритмічних малюнків, метрів, темпів та їхньої функції в структурі твору, було задіяно системно-аналітичний аналіз. При вивченні хорової техніки,

діапазону хорових партій, хорової фактури, — методи хорознавчого аналізу. **Наукова новизна дослідження** полягає у поглибленні розуміння творчості К.Шимановського, зокрема, його кантати «Stabat Mater». Детальний аналіз взаємодії тексту та музики в контексті творчості саме цього композитора дозволить виявити особливості його стилю, які раніше могли бути недостатньо дослідженими. Глибоке занурення в питання синтезу сакральної музики та народного фольклору в рамках одного твору може виявити нові аспекти цього процесу, які раніше не були достатньо освітлені. Дослідження впливу польського фольклору на музичну мову кантати може розширити наші знання про те, як національні традиції впливають на творчість композиторів. Детальний аналіз тексту кантати може виявити нові аспекти його впливу на музичну структуру та зміст. Нові підходи до аналізу можуть відкрити нові грані в інтерпретації твору, пропонуючи нові перспективи для виконавців та дослідників. Доведено, що К.Шимановський досяг унікального синтезу сакральної та народної музики, створивши твір, який є не лише видатним зразком сучасної сакральної музики, але й вагомим внеском у розвиток польської музичної культури. **Висновки.** У результаті проведеного дослідження було встановлено, що кантата «Stabat Mater» К. Шимановського є багатоплановим твором, в якому органічно поєднуються традиції григоріанського хоралу, польського народного пісенного фольклору та сучасних композиторських технік.

Ключові слова: Stabat Mater, Musica sacra, польський фольклор, модернізм, стиль, жанр, музична лексика, драматургія, текстова основа, хорова фактура.

Batovska Olena Mykolaivna, Doctor Habilitated of Art Criticism, Professor at the Department of Choral and Opera-Symphonic Conducting of the Kharkiv I. P. Kotlyarevsky National University of Arts;

Boiko Viacheslav Hennadiiovych, Candidate of Art Criticism, Associate Professor, Head of the Department of Choral Conducting and Academic Singing of the Kharkiv State Academy of Culture

Peculiarities of the text base and musical vocabulary of “Stabat Mater” by K. Szymanovski

Research objective: analysis of the interaction of the text base and musical vocabulary in order to identify the peculiarities of the musical language and the interpretation of the religious text in K. Szymanovsky's cantata “Stabat Mater”.

The methodology. To achieve the goal of the research, a textological analysis was used during a detailed study of the cantata text, its structure, theme and imagery, comparison of the text with the original (in Latin) and translations, identification of key images, motifs and symbols. In order to identify the form of the cantata, its parts, principles of construction, characteristic harmonic turns, chord colors, dissonances and their role in conveying content, melodic formulas, intonation patterns, their role in conveying emotional state, rhythmic patterns, meters, tempos and their function in structure of the work, a system-analytical analysis was used. When studying choral technique, the range of choral parts, choral texture, methods of choral analysis. **The scientific novelty**

of the study consists in deepening the understanding of K. Szymanovsky's work, in particular, his cantata "Stabat Mater". A detailed analysis of the interaction of text and music in the context of the work of this particular composer will reveal features of his style that may not have been sufficiently explored before. A deep dive into the question of the synthesis of sacred music and folk folklore within the framework of one work can reveal new aspects of this process that were not sufficiently illuminated before. The study of the influence of Polish folklore on the musical language of the cantata can expand our knowledge of how national traditions influence the work of composers. A detailed analysis of the cantata text can reveal new aspects of its influence on the musical structure and content. New approaches to analysis can open up new horizons in the interpretation of a work, offering new perspectives for performers and researchers. It is proven that K. Szymanowski achieved a unique synthesis of sacred and folk music, creating a work that is not only an outstanding example of modern sacred music, but also a significant contribution to the development of Polish musical culture. **Conclusions.** As a result of the conducted research, it was established that the cantata "Stabat Mater" by K. Szymanowski is a multi-layered work in which the traditions of the Gregorian chant, Polish folk song folklore and modern compositional techniques are organically combined.

Key words: Stabat Mater, Musica sacra, Polish folklore, modernism, style, genre, musical vocabulary, dramaturgy, text base, choral texture.

Актуальність теми дослідження. Духовний жанр «Stabat Mater» у творчості композиторів ХХ ст. зазнав великої трансформації, яка викликала процеси перетворювання його істотної атрибутики. Метаморфоза даного жанру полягає у тісній діалектиці традиції і інновації. Вільне трактування жанрового канону, різноманіття художньо-стильових ознак, введення нової музичної лексики приводять до реконструкції жанрового канону «Stabat Mater».

Унікальним зразком вільної композиторської інтерпретації даного жанру є «Stabat Mater» видатного композитора, основоположника польської композиторської школи ХХ ст. – Кароля Шимановського (1882–1937).

У сучасному музикознавстві творчість К.Шимановського представлена різноманітними джерелами. Більш ґрунтовно вона представлена у дослідженнях зарубіжних науковців у різноманітних аспектах, – панорамне дослідження творчої постаті композитора і її значення у польській музичній культурі (М. Chominski [8], Chylinska [9–11], узагальнення традицій польського модерну та

мистецької практики представників групи «Молода Польща у музиці» (К. Вука [12]). На особливу увагу заслуговують наукові розвідки українських вчених. Виокремимо колективну монографію «Шимановські, Блюменфельди, Нейгаузи: музичні родини на перехресті культур» [7], у якій представлено інформацію щодо національного коріння та творчої співдружності названих сімей. Певні питання творчої діяльності К.Шимановського та її значення в культурно-історичних реаліях ХХ століття становить предмет наукових розвідок О. Стрілецької [6], І. Дубровіної [2], А. Новак [3] та ін. Останні десятиліття відзначені появою низки дисертацій та супутніх публікацій, що безпосередньо стосуються духовно-етичних настанов та жанрово-стильової специфіки творчого доробку композитора (Д. Полячок [4], О. Сердюк [5], Ван Сяюй [1]).

Детальне вивчення взаємодії тексту та музики в цьому творі дозволить не лише зрозуміти інноваційні аспекти творчості композитора, але й простежити, як він зумів поєднати різноманітні музичні мови, створивши оригінальний і глибоко особистий образ страждаючої Богородиці. Таке дослідження є важливим для розвитку музикознавства, оскільки воно відкриває нові перспективи для вивчення взаємодії культури та музики, а також для розуміння феномену сакральної музики ХХ століття.

Мета дослідження: аналіз взаємодії текстової основи та музичної лексики з метою виявлення особливостей музичної мови та інтерпретації релігійного тексту у кантаті К. Шимановського «Stabat Mater».

Наукова новизна дослідження полягає у поглибленні розуміння творчості К.Шимановського, зокрема, його кантати «Stabat Mater». Детальний аналіз взаємодії тексту та музики в контексті творчості саме цього композитора дозволить виявити особливості його стилю, які раніше могли бути недостатньо дослідженими. Глибоке занурення в питання синтезу сакральної музики та народного фольклору в рамках одного твору може виявити нові аспекти цього процесу, які раніше не були достатньо освітлені. Дослідження впливу польського фольклору на музичну мову кантати може розширити наші знання про те, як національні традиції

впливають на творчість композиторів. Детальний аналіз тексту кантати може виявити нові аспекти його впливу на музичну структуру та зміст. Нові підходи до аналізу можуть відкрити нові грані в інтерпретації твору, пропонуючи нові перспективи для виконавців та дослідників. Доведено, що К. Шимановський досяг унікального синтезу сакральної та народної музики, створивши твір, який є не лише видатним зразком сучасної сакральної музики, але й вагомим внеском у розвиток польської музичної культури.

Виклад основного матеріалу. У кантаті «Stabat Mater» (ор. 53, 1926) К. Шимановського простежується як синтез традицій *musica sacra antique* різних історичних музичних етапів та стародавніх пісенних народних пластів.

У цьому творі поєдналися різні мотиви творчості композитора-модерніста, з'являються і духовні шукання. К.Шимановський тут знаходить свій власний релігійний *modus operandi*.

Композитор прагнув написати твір, у якому буде представлена у своєрідному сплаві музика народна і церковна. Він мріяв про твір, що минає своїм корінням в стародавні селянські обряди. Спочатку Шимановський задумав «селянський реквієм», в якому збирався об'єднати народні джерела з культовими. У пошуках відповідного тексту він перерахував вірші Міцкевича і Кохаського, цікавився «Похороном молодця», «Сумним весіллям» і «Жнивами» Івашкевича. На жаль, «Реквієм» так і не був написаний. Але ідея створення траурного твору не залишала композитора. Результатом духовних пошуків стала кантата «Stabat Mater» на польський переклад латинського тексту Ю. Янковського.

Текстовою основою кантати є польський переклад традиційного латинського тексту. Істотне значення набуває польський текст, – він є центральним у «Stabat Mater». Подібно Й. Брамсу в Німецькому реквіємі, Л. Яначеку в Глаголическій месі, К. Шимановський звертається в кантаті до рідної мови, яка багато в чому зумовила інтонаційний словник кантати. З 20 строф католицького гімну у творі були використані тільки шість: 1, 5, 9, 13, 15, 19. Крім того, польська версія тексту у порівнянні з латинською, має більш особисте емоційне наповнення. Польський переклад розповідає про особисту страту, а не про смерть Христа, «ціл-

ком можливо, що К. Шимановський пов'язав польську версію з убивствами та стражданнями, яких зазнав народ Польщі протягом років іноземної окупації, війни та революції» [12, с. 9].

Твір сповнений відзвуків народних дум і почуттів, голосіння і плачів. За драматургією – це лірико-епічний твір. У його основі дві образні сфери. Одна з них пов'язана з художньо узагальненим образом смерті, друга, – з її осмисленням (індивідуальним і колективним). Ці образні сфери втілено двома контрастними інтонаційними шарами, які доповнюють один одного. Для першого характерний епіко-драматичний і драматичний початок. Для другого – ліричний або лірико-епічний. Лірична інтонаційна сфера багатопланова: лірико-психологічними є I і III частини, лірико-епічними – IV і VI частини. Епіко-драматична сфера більш монолітна (II і V частини). Опора на польські, зокрема гуральські, фольклорні основи переважають у ліричному пласті. У епіко-драматичному пласті безпосереднє звернення до народних джерел відбувається всього один раз (композитор звертається до автоцитати і прийомів псалмодування). Лірична інтонаційна сфера внутрішньо розвивається, а епіко-драматична – доволі статична. Процес їх взаємодії відбувається в різних площях – від зіставлення в експозиції двох сфер, через виявлення конфліктності (середні розділи) до затвердження просвітленого початку у фіналі – ось драматургічна канва цього твору, в якому все підпорядковано логіці симфонічного розвитку.

Щодо свого твору К. Шимановський писав: «У польському перекладі древній наївний гімн постає переді мною у всій своїй образній безпосередності, стає як би «розфарбованим» добре відомими мені фарбами в порівнянні з архаїчним олівцевим малюнком оригіналу. Я і тут намагався якомога повніше реалізувати свої передумови про «національну музику», як я її розумію. В даному випадку, це – музика релігійна, але вона не повинна бути офіційно літургійною, далекою від усього земного, в той же час, і не повинна механічно відтворювати «народні» зразки в цьому жанрі»¹.

¹ <http://www.dslib.net/muz-iskusstvo/pretvorenie-teksta-stabat-mater-v-duhovnoj-horovoj-muzyke-istorija-i-sovremennost.html>.

К. Шимановський написав *Stabat Mater* для оркестру, трьох солістів (сопрано, альт, баритон) і мішаного хору.

При написанні «*Stabat Mater*», К. Шимановський досліджував твори старовинних майстрів поліфонії. У кантаті 6 частин. Всі вони, за винятком хорового розділу II частини, спираються на інтонації, родинні секвенції «*Stabat Mater*». З Григоріанського хоралу запозичуються багато тематичних мотивів і прийоми їх розвитку: трихордові і тритонові інтонації, окремі короткі поспівки терцового діапазону, оспівування мелодійних устоїв і розспіву окремих складів тексту, а також варіантно-варіаційний принцип мелодійного розвитку. При цьому Шимановський не цитував, а «складав» в народному дусі, створюючи тим самим матеріал для втілення власних музичних ідей, в тому числі і в роботі над творами великої форми»².

Одним із творів, який К. Шимановський уважно вивчав і який дуже йому сподобався, була «*Gloria*» з меси (приблизно 1420–1430 рр.) польського композитора XV століття Миколая Радомського. У цьому творі можна побачити багато характерних рис ранньої вокальної музики: паралельний рух між голосами, модальну організацію висоти та чітко структуровані ритми. К. Шимановський запозичив багато з цих та інших прийомів старовинної музики та повторно застосував їх у створенні *Stabat Mater* [12].

Кантата Шимановського поєднує в собі стилістичні риси різних епох і культур. Польський музикознавець Леон Маркевич виявляє в ній «близькість інтонацій кантати польським релігійним пісням і гімнам XV–XVI століть. ... В «*Stabat Mater*» ... в органічній єдності з'єдналися самі різноманітні витоки: інтонації народних і релігійних пісень, слов'янська плагальність, а також каденції в дусі допалестринської епохи. Народні лади і класична мажоро-мінорна система є сусідами з елементами хроматичного звукоряду, дисонує акордіка, імпресійно-колористично трактуються інструментальні тембри»³.

² <http://www.dslib.net/muz-iskusstvo/pretvorenie-teksta-stabat-mater-v-duhovnoj-horovoj-muzyke-istorija-i-sovremennost.html>.

³ Там само.

З'єднати сучасність з архаїкою – така була задача Шимановського в «Stabat Mater».

У *гармонійній мові* кантати часто використовуються квінтово-октавні паралелізми, численні квінтові органні пункти, типові для народної музики, а також натуральні 7-і щаблеві лади – лідійський, еолійський, давньогрецький, фрігійський. У той же час Шимановський широко використовує паралельні тризвуки, характерні для модальних систем.

У *музичній лексиці* «Stabat Mater» можна виділити *три основних витoki*:

- архаїчний фольклорний пласт,
- традиції старої професійної музики,
- сучасна музична мова.

Вони утворюють три зрізи звукової тканини твору, в якому тембри виступають знаком, що відзначає приналежність до того чи іншого пласту музичної культури.

Сольні жіночі голоси як основний засіб побутування пісенного фольклору тісно пов'язані з народною гілкою мистецтва, *баритон і хорова партія* – фактурно-темброва константа культової музики – провідники традиції професійної школи старих майстрів; сучасна ж музична лексика зосереджена в *оркестровому пласті*, який є самою вибуховою, імпульсивним ланкою в кантаті.

За словами І. Родионові, «Генезис всіх основних тем I, III і VI частин, що представляють скорботно-ліричну лінію твору, сходять до фольклорного плачу, ліричної протяжної пісні. К. Шимановський не використовує жодної цитати, але чуйно відтворює характерні особливості плачу і манеру його інтонування. Проте, що звертаючись до польського релігійного селянського фольклору, композитор намагається використовувати ті його якості, які близькі багатовіковим традиціям культової професійної музики – польської та загальноєвропейської. Такі атрибути, які об'єднують фольклорний плач і хорал: самодостатня логіка мелодійних ладів, закономірність будови мелодики (формульність, пощаблевість, повторність), варіантно-варіаційний спосіб розвитку, специфіка якого в кожній з частин диктується природою тематизму.

У цілісної же форми кантати виділяється один найбільш характерний тип мотиву, що пронизує увесь твір: цим структура «Stabat Mater» близька принципам побудови старих мес»⁴.

Аналіз Stabat Mater К. Шимановського призводить до висновку про те, що найбільш яскравими в жанрово-стильовому відношенні стають наступні позиції: Інтонаційний лад: опора на експресивні музично-риторичні фігури в умовах мінорного ладу; Тональність: а moll (переважання, накопичення мінору), що історично пов'язано з втіленням трагічних образних сфер скорботи і страждання; Гармонія: підвищений рівень дисонансності – послідовність дисонуючих акордів, альтерація, велика роль затримань, часті відхилення, тональна нестійкість, в сучасній музиці – значна хроматизація музичної тканини; Ритм: гнучке і різноманітне втілення ритму вірша; Фактура: переважання двох змінних типів фактури: хоральної і імітаційної; Темп: повільний, що не зазнає істотних змін. Зрушення в темпі вживається, як правило, ненадовго в середині композицій для створення зони контрасту; Динаміка: переважно тиха. У переважній більшості творів градація динаміки здійснюється в межах pp – mp; Форма: контрастно-складова, що складається з декількох розділів.

Висновки. Інтонаційна основа «Stabat Mater», виростаючи з глибин польської народної музики, увібрала в себе елементи інших інтонаційних джерел – григоріанського хоралу (опора на початкові інтонації секвенції «Stabat Mater»), музики епохи органума (техніка фобурдон), Ренесансу (елементи поліфонії строгого стилю, деякі ладові закономірності музики XVI ст.), бароко (елементи вільного стилю), XVIII ст. (деталі оркестровки). Всі інтонаційні джерела створюють органічний сплав, тому їх об'єднують напружені інтонації музичного мистецтва XX ст. і особливо народної музики: польської народної ліричної, протяжної і гуральською пісні, думи, голосінь, а також української та російської багатоголосої протяжної пісні. Таким чином, народний фольклор стає важливим фактором у даній кантаті. За глибиною думки, внутрішньому багатству трагічних образів,

⁴ <http://www.opentextnn.ru/music/epoch%20/XX/?id=2622>.

«Stabat Mater» є своєрідною «гуральською п'єсою», справжнім «народним реквіємом».

Широта мелодійного дихання вокальних партій (сопрано, мецо-сопрано, тенор, баритон), майстерно зіставлених у хоро- вому та оркестровому пластах, виразність, що поєднується зі стриманістю, – все це характеризує «Stabat Mater» як твір *нового стилю* композитора.

У результаті проведеного дослідження було встановлено, що кантата «Stabat Mater» К.Шимановського є багатоплановим тво- ром, в якому органічно поєднуються традиції григоріанського хоралу, польського народного пісенного фольклору та сучасних композиторських технік.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ван Сяоюй. Духовно-естетичні та стилеві настанови творчої діяльності Кароля Шимановського. *Мистецтвознавчі записки* : зб. наук. пр. Вип. 41. К., 2022. С. 134–140.
2. Дубровіна І. Творчі зв'язки Кароля Шимановського з Укра- їною на початку XX століття. *Молодь і ринок*. № 1 (187). Д., 2021. С. 55–59.
3. Новак А. Ліричні ситуації та категорії експресії в солоспівах (на прикладі «Пісень божевільного м'єдзина» Кароля Шимановського). *Науковий вісник НМАУ ім. П. І. Чайковського*. Вип. 28: Семантичні аспекти слова в музичному творі : зб. ст. К., 2003. С. 24–29.
4. Полячок Д. Формування ранніх естетико-філософських поглядів Кароля Шимановського. *Київське музикознавство*. Вип. 44. К., 2012. С. 156–164.
5. Сердюк О. Кароль Шимановський і мультикультуралізм. *Аспекти історичного музикознавства*. Вип. XIX–XX. Х., 2020. С. 206–229.
6. Стрілецька О. Кароль Шимановський і дихотомія європей- ського-національного в музиці зламу XIX–XX століть. *Українська музика*. № 2 (32). К., 2019. С. 45–51.
7. Шимановські, Блюменфельди, Нейгаузи: музичні родини на перехресті культур: колективна монографія / ред.-упоряд. О.І.Полячок. Кропивницький : Видавець Лисенко В. Ф., 2019. 664 с.
8. Chomiński J. M. Studia nad twórczością Karola Szymanowskiego. Kraków: PWM, 1969. 350 s.
9. Chylińska T. Karol Szymanowski i jego epoka. Kraków: Musica Iagellonica, 2008. T. 1. 554 s.
10. Chylińska T. Karol Szymanowski i jego epoka. T.2. Kraków: Musica Iagellonica, 2008. 780 s.
11. Chylińska T. Karol Szymanowski i jego epoka. T.3. Kraków: Musica Iagellonica, 2008. 208 s.
12. Łobaczewska, S. Karol Szymanowski. Life and creation. Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne. 1950.

13. Saffer, Bernard Agnes, Sister. A stylistic analysis of Stabat mater for solo voices, mixed chorus and orchestra by Karol Szymanowski. Dissertation: University of Rochester. 1965.

14. Wyka Kazimierz. *Modernizm polski*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1968. 338 s.

15. Zielinski R. Karol Szymanowski (1882–1937): The father of contemporary Polish choral music. *Choral Journal* No. 46 September 2005, 8–24.

REFERENCES

1. Wang Xiaoyu. (2022). Spiritual-aesthetic and style instructions of K. Szymanowski's Creative Activity. *Mystetstvoznavchi zapysky: zb. nauk. pr.*, 41, 134–140 [in Ukrainian].

2. Dubrovina, I. (2021). Karol Szymanowski's creative ties with Ukraine in the early twentieth century. *Molod' i rynok*, 1(187), 55–59 [in Ukrainian].

3. Novak, A. (2003). Lyrical situations and categories of expression in solo songs (on the example of «Songs of the Mad Muezzin» by Karol Szymanowski). *Semantychni aspekty slova v muzychnomu tvori: zb. st.: Naukovy visnyk NMAU im. P. I. Chaykovskoho*, 28, 24–29 [in Ukrainian].

4. Polyachok, D. (2012). Formation of early aesthetic and philosophical views of Karol Szymanowski. *Kyivske muzykoznavstvo*, 44, 156–164 [in Ukrainian].

5. Serdyuk, O. (2020). Karol Szymanowski and multiculturalism. *Aspekty istorichnoho muzykoznavstva. XIX–XX*, 206–229 [in Ukrainian].

6. Strilets'ka, O. (2019). Karol Szymanowski and the European-national dichotomy in the music of the turn of the XIX–XX centuries. *Ukrayins'ka muzyka*, 2 (32), 45–51 [in Ukrainian].

7. Shymanovski, Blumenfeldi, Neuhausi: musical homelands at the crossroads of cultures: collective monograph. Ed. O. I. Polyachok (2019). *Kropivnytskyi: Vydavets' Lysenko V. F.* [in Ukrainian].

8. Chomiński, J. M. (1969). *Studies on the work of Karol Szymanowski*. Kraków: PWM [in Polish].

9. Chylińska, T. (2008). Karol Szymanowski and his era. Kraków: *Musica Iagellonica*, 1 [in Polish].

10. Chylińska, T. (2008). Karol Szymanowski and his era. Kraków: *Musica Iagellonica*, 2 [in Polish].

11. Chylińska, T. (2008). Karol Szymanowski and his era. Kraków: *Musica Iagellonica*, 3 [in Polish].

12. Łobaczewska, S. (1950). Karol Szymanowski. Life and creation. Kraków: *Polskie Wydawnictwo Muzyczne* [in Polish].

13. Saffer, Bernard Agnes, Sister. (1965). A stylistic analysis of Stabat mater for solo voices, mixed chorus and orchestra by Karol Szymanowski. Dissertation: University of Rochester [in England].

14. Wyka, Kazimierz (1968). *Polish modernism*. Kraków: Wydawnictwo Literackie [in Polish].

15. Zielinski, R. (2005). «Karol Szymanowski (1882–1937): The father of contemporary Polish choral music.» *Choral Journal* No. 46, 8–24 [in Polish].